

SOBRE CONJURS FOLKLÒRICS EN VERS

JOSEP ROMEU I FIGUERAS

Un aspecte interessant de la poesia folklòrica que mereix atenció i que convindria estudiar és el gènere del conjur, un tipus de fórmula versificada d'invocació al desconegut o, més concretament, a una potència invisible, per tal de congraciar-s'hi o d'allunyar-ne una altra. Una invocació així, expressada en versos d'una extrema llibertat formal, connecta sovint amb el gènere també popular de l'oració, respecte al qual, si no s'hi confon, com pot passar algunes vegades, almenys conserva el mateix sentit de petició a un poder o entitat superiors, temibles o desitjables, per a l'obtenció d'un bé o la preservació d'un mal o d'uns mals. El conreu del conjur poètic és molt antic, i encara avui d'una manera o altra són documentables mostres del gènere en el folklore actual, on, des de sempre, ha tingut vigència, segurament, pel seu caràcter i la seva funció petitiua, pel seu contingut màgic i elemental i per la simplicitat de les formes expositives, discursives i gramaticals i de construcció versificatòria externa, qualsevol que sigui l'època dels espècimens que coneixem o que poden ésser adduïts. Altrament, la producció del gènere del conjur degué ésser extensa, en tot cas molt més del que

podem suposar tenint en compte el que hem conservat, però que aquí no sistematitzarem exhaustivament, ni de molt, en el nostre intent d'estudiar-ne unes mostres que poden ésser representatives. Més freqüents i conegudes, o almenys més utilitzades pel folklore, són les oracions, de diversa entitat però sempre amb la mateixa intencionalitat, ja definida més amunt. D'aquestes ens interessen les que més s'apropen al gènere del conjur, fins al punt que en semblen variants, i que hi connecten més estretament, segons que comprovarem amb l'exemple que proposarem i que, al final, contrastarem amb una oració popular pràcticament desconeguda, però de qualitat i en certa manera exemplar dins un aspecte de l'oració genèrica.

Versions variants d'un conjur prou conegut procedents d'una recerca de camp

L'agost de 1951, comissionat per l'Institut d'Estudis Pirinencs, del CSIC, per dur a terme una recerca de camp de material folklòric a la ciutat d'Olot i el seu entorn pròxim, vaig fer la tasca corresponent, durant un parell de dies, a la població de Sant Feliu de Pallerols. Com s'escau en un treball d'aquesta mena, havia estat necessari establir contacte en primer lloc amb una persona radicada a la localitat, bona coneixedora dels seus habitants i el seu costumari, inspiradora de confiança dins el seu entorn humà i de prestigi social o moral en el poble, perquè m'acompanyés i m'obris les portes de les cases d'aquells a qui havia de sotmetre el qüestionari de les meves indagacions, certament sorpresos i desconfiats de primer antuvi, però que la presència de l'acompanyant solia tranquil·litzar aviat atenuant així llur instint de refús i salvaguarda, fins que la conversa fluïa amb naturalitat, les reticències s'esvaïen gradualment i eren factibles les preguntes sobre un munt de coses.

A Sant Feliu de Pallerols vaig ésser molt ben atès pel senyor Joan Vilallonga, terratinent que hi posseïa casa, on residia amb els seus, i prohom destacat i respectat a la població. Em presentà un bon nombre de subjectes folklòrics, homes i dones d'edat diversa,

i la tasca esdevingué planera i força copiosa la recollida de material. Un capaltard em conduí al veïnat de la Fàbrega, a casa de Tereseta Mates i Mateu, aleshores de seixanta-dos anys, pagesa i que havia estat dida d'ell. La trobarem asseguda al portal de casa seva, al carrer, cosint i parlant amb tres dones més. Ens acolliren molt bé, ens comunicarem fàcilment tot seguit i, quan em semblà oportú, vaig fer esment, com una natural consuetud en aquests casos, del temps que feia i del previsible. Això em permeté, com moltes altres vegades, derivar la conversa a parlar sobre costums i creences relacionats amb la pluja, els llamps i els temporals. Vaig preguntar si, quan preveïen mal temps de tempesta, resaven, deien o salmodiaven alguna fórmula apropiada. Tereseta Mates em respongué que recitaven aquesta oració:

«Sant Marc, santa Bàrbara i Santa Creu!
Mare de Déu no em deixeu!»
Santa Bàrbara se'n va per un camí.
L'àngel de Déu hi encontrí.
—Àngel de Déu, què hi fas aquí?
—M'hi vui adormir.
—Àngel de Déu, no t'hi adormis,
que vindran tres caps de trons,
de llamps,
de mals espants.
«Pren-els i lliga'ls,
tira'ls a la vall d'espines,
allà on no hi canti gall ni gallina
ni veu de criatura viva.
«El que aquesta oració dirà,
el llamp no el tocarà
d'un any i un dia,
diguent un parenostre
i una avemaria.»

Un cop la Tereseta hagué recitada la seva versió de l'oració o conjur contra els llamps, es promogué un debat entre les quatre dones, per tal com les altres tres afirmaven que la formuleta no era d'aquella manera, sinó d'una altra, essent així que cadascuna donà la seva versió.

Peronella Prat i Badosa, d'uns cinquanta-cinc anys, així mateix pagesa, la recità com segueix:

«Sant Marc. Santa Creu,
 santa Bàrbara no ens deixeu!»
 Santa Bàrbara passa per un camí.
 —Bàrbara, què hi fas aquí?
 —Jo m'hi vui adormir.
 —No t'hi adormis, no,
 que passen tres caps de núvols:
 un de llamps,
 l'atre de trons
 i l'atre de mals espants.
 »Gafa'ls i lliga'ls
 i tira'ls a Vall d'Espines,
 que no canti gall ni gallina
 i que no hi hagi senyal de criatura viva.

La tercera contertuliana, Joana Freixes i Mates, jove de vint-i-set anys, recità així el conjur:

«Sant Marc. Santa Creu,
 santa Bàrbara no ens deixeu!»
 Santa Bàrbara passa per un camí.
 Troba el Fill de Déu que s'hi vol adormir.
 —Fill de Déu, què hi fas aquí?
 —Estic aquí, que m'hi vui adormir.
 —No us hi adormiu, no,
 que vénen tres caps de núvol:
 un de llamps,
 un de trons
 i un de mals espants.
 »Agafeu-me'ls, lligueu-me'ls
 i tireu-los allà on no hi canti
 ni gall ni gallina,
 ni hi hagi senyal de criatura viva.

I la quarta, més jove encara, Rosa Riubrugent i Canyon, recità la seva versió:

«Sant Marc. Santa Creu,
 santa Bàrbara no ens deixeu!»
 Santa Bàrbara va pels camps
 vestida de blanc i negre.
 Troba el bon Jesús com llampega.
 —Bon Jesús, què hi fas aquí?
 —Jo, que m'hi vui adormir.

—No us hi adormiu,
 que vénen tres caps de trons,
 un de llamps
 i un de mals espants.
 »Cafeu-los, tireu-los
 a la vall d'espines,
 allà on no hi canti ni gall ni gallina,
 ni hi hagi senyal de criatura viva.
 «Qui tres vegades aquesta oració dirà,
 el llamp no la tocarà.»

Aquest conjur contra els llamps, dins el cicle folklòric de la pluja i les tempestats, és dels més coneguts arreu de Catalunya, però especialment a les àrees pirinenca i pre-pirinenca, i les seves versions variants són infinites, tantes, de fet, com recitadors hi ha que la coneixen. N'és prova ben palesa el cas que acabem de consignar, en el qual, com ja hem vist, quatre persones del mateix sexe, de la mateixa localitat i d'una mútua i estreta relació entre elles, en un dia concret i en idèntica avinentesa, ofereixen quatre versions diferents o variants d'un mateix conjur d'utilització general en l'àmbit de la tradició màgico-costumística catalana referida a la prevenció dels perills originats pel llamp durant la pluja i les tempestats. El conjur comença amb la invocació de la Santa Creu, evocada i esmentada conjuntament amb dos sants protectors de desastres derivats dels llamps. El referent invocatiu de la Creu segurament té el seu origen en l'antiga pràctica litúrgica i de devoció popular, abans molt estesa, consistent en la benedicció del terme pel sacerdot per tal de preservar-lo de tot malefici meteorològic que pugui danyar-lo. La primera recitadora hi afegeix, excepcionalment, la invocació de la Mare de Déu. El nostre conjur, com és freqüent en el gènere, es desenvolupa de forma dialogada. El diàleg s'esdevé aquí entre santa Bàrbara i «l'àngel de Déu», en la primera versió; entre l'invocant i la santa, en la segona; i entre la santa i Jesucrist, en les dues restants. El primer dialogant demana sempre al segon que no s'adormi, com aquest diu que vol fer, en una circumstància perillosa com la que passen, és a dir, la presència dels «tres caps de núvol» o «de trons» que apareixen amenaçadors, i el commina perquè els agafi i els tiri a «la vall d'espines» o, segons una recita-

dora. «a Vall d'Espines», on no viu persona ni cosa nada, per tant, on els llamps no poden fer cap dany a res ni a ningú.

El nostre conjur és qualificat per la gent que el recita generalment com a oració, a causa de la imperceptible frontera que separa un gènere de l'altre, íntimament imbricats tots dos. D'aquests quatre textos variants que hem ofert, dos —el primer i el quart— acaben o es clouen precisament, amb sengles recomanacions de recitar sempre aquest text per tal com és del tot eficaç per a la preservació contra el llamp a tot aquell qui ho faci, mitjançant un breu i admonitori discurs o formuleta de pocs versos, el qual és general en la majoria de les oracions populars i pseudo-populars conegudes i en el qual el mot *oració*, comú a ambdues versions, fa prou testimoniatge de la confusió indicada.

Tres conjurs del segle XIV

Ja hem advertit que el nostre gènere és molt antic i sens dubte considerablement anterior a la data dels primers espècimens conservats o coneguts. El seu caràcter màgic i preservador de perills i mals dels quals hom intenta alliberar-se amb recursos i fórmules intuïtius, no racionals i, en certa manera, paranormals i tot, el fa avinent a uns estats culturals i de mentalitat anteriors a la racionalització mental, alhora que explica, paradoxalment fins a cert punt, la seva pervivència i la seva difusió fins als nostres dies en uns contextos i una mentalitat determinats.

Els exemples de conjurs més antics en català que avui coneixem es troben copiats en un manual de notari de Perpinyà de 1397, i foren publicats, al darrer quart del segle passat, per l'historiador i filòleg rossellonès J.B. Alart. L'un és contra la *buba negra*, l'altre contra el llop i el tercer servia per a «tota nafra».

Diu així el primer, que és el més breu:

Conjur a falsa, àlias buba negra

Eu vi un bon mal de Jesucristí.

A mi lo se dix nostre senyor Déu Jesucristí:

—Eu te conjur, de part de Déu e de mossèn sent Feliu e per les misses que prevere diu.

que ací no metes branca ne raíl.

»Mor-te, mal, que Déu t'ho dix!

Curiós exemple del gènere, d'estil espontani i de construcció força lògica al començament, en el qual sembla que el qui parla en els dos primers versos és el mal mateix, suposició que fa possible la contradicció del sintagma «bon mal» i l'atribució de l'origen d'aquest mal en Jesucrist, que pot donar tant sanitat com malalties pel fet d'ésser Déu, i que el mal mateix és, al segon vers, el receptor del missatge procedent de la divinitat.

Hi és invocada la figura de Jesús conjurant el mal en persona, designat amb la forma aberrant de «Jesucristí», que evoca Déu, sant Feliu i les misses que diu el capellà, com a reforç de la seva comminació al mal de no fer possible el seu desenvolupament ni el seu arrelament en l'home o la dona que el pateixin, de manera que, al final de la peça, el recitador del conjur ordena contundentment que el mal mori. Aquest mal és designat al títol com a *buba negra*, definida pel *Diccionari català-valencià-balear*, d'Alcover-Moll, d'aquesta manera: «Nom antic d'un gra maligne o bubó pestilencial», essent el *bubó*, segons el mateix *DCVB*, un «tumor o inflamació purulenta dels ganglis limfàtics, produït generalment per la infecció sifilítica, tuberculosa o pestilencial». Mentre que *falsa*, segons el mateix repertori lexicogràfic, que addueix com a únic exemple il·lustratiu el títol del nostre conjur, pot correspondre a una «malaltia semblant a la pigota, tal vegada el que avui s'anomena «pigota borda», és a dir, la varicel·la (segons el mateix *DCVB*). De tota manera, l'equivalència que aquí estableixen els autors del repertori citat no és escaient ni gens convincent a causa de la funció gramatical i de sentit del mot *àlias*, amb el qual mot no és possible equiparar una malaltia benigna amb una altra de molt perillosa i greu.

El segon exemple de conjur rossellonès trescentista fa de la manera següent:

Conjur de lobàs

Nostre Senyor e mossèn sent Pere
 se n'anaven per lur camí
 encontraren lo lop lobàs.
 —E on vas, lop lobàs?
 —se dix Nostre Senyor.
 —Vau a la casa d'aytal.
 menjar la carn e beure la sang d'aytal.
 —N'o faces, lop lobàs!
 —se dix Nostre Senyor.
 —Vé-te'n per les pastures
 menjar les herbes menudes,
 vé-te'n per les muntanyes
 menjar les herbes salvatges,
 vé-te'n a mija mar,
 que ací no puxes res demanar!

Com el conjur contra el llamp, tan recordat pel folklore català actual i del qual hem comentat quatre versions variants a l'apartat anterior, aquest medieval usa dues tècniques de discurs expositiu molt freqüents en la poesia popular en general i en el gènere que ens ocupa en particular: la noció i la denotació de trànsit a què es lliuren els personatges, aquí ben explícites en formes verbals com *se n'anava, encontraren, on vas, vau i vé-te'n*, i el diàleg, en el nostre cas entre Jesús i el llop. Els dos primers versos ens situen en el temps històric-popular narratiu propi del folklore de «quan Nostre Senyor anava pel món» amb els apòstols i en particular amb Pere. L'esment de l'encontre de Jesucrist amb el *lop lobàs* anuncia dos objectius de l'exposició narrativa: les intencions del llop de matar una persona innominada però que el recitador pot precisar d'acord amb les seves intencions tot substituint convenientment la referència imprecisa *aytal* pel nom concret que li convingui, i el conjur pròpiament dit, posat comminatòriament i expressament en boca de Jesús mateix. L'exposició d'aquest segon objectiu és interessant perquè allò que és ordenat a la bèstia és el desviament del seu camí a les *pastures*, a les *muntanyes* i al mig de la *mar*, en els dos primers casos indicant que la consumació dels seus instints es faci, no pas en les persones, sinó en les *herbes* inofensives i evitant tot dany humà i animal. i. en el darrer, que el destí final de la fera

sigui un lloc apartat, d'accés difícil i sense fàcil retorn. Aquest desviament a llocs desèrtics o no gaire apropiats a la condició humana també el trobem formulat, en altres termes, però mantenint la mateixa idea, en el conjur contra els llamps, ja al·ludit, on se'ns parla especialment de *la vall d'espines* desolada.

La tercera peça del gènere, darrera de la font medieval que analitzem, s'expressa així:

Conjur a tota nafra

Tres bos frares se n'anaven per lur camí
 encontraren nostre senyor Déu Jesucristí.
 —Tres bos frares, on anats?
 —Anam-mos-en al puig de Sent Joan
 per collir herbes e flors
 per sanar nafres e dolors.
 —Tres bos frares —se dix Nostre Senyor—
 vosaltres vos en tornarets,
 que res en lo món non pendrets,
 ni carn en dissabte no menjarets,
 ni açò celat no tenrets.
 E penrets de la lana de la ovella
 e oli de la olivera vera,
 e direts en axí:
 »«Nafra, puxes tu cremar e delir,
 e n fístules, e semar e poirir,
 com fé aquella que l'àngel fé
 al costat dret de nostre senyor Jesucristí.»

Aquest espècimen és particularment exemplar del fet que la frontera entre conjur i oració és summament tènue i esborradissa i que, en definitiva, els dos conceptes genèrics poden ésser intercanviables, amb la particularitat, però, que els exemples arcaics parlen de conjur mentre que els actuals prefereixen el terme *oració*. Perquè el text que tenim al davant és tant l'una cosa com l'altra, pel fet d'ésser una oració remeiera rubricada, al final, per un conjur guaritiu de nafres i fístules.

Novament ens trobem amb la idea de trànsit, bé que en aquest cas no sigui tan acusada com en l'anterior, i amb el formalisme retòric del diàleg, amb la predominant intervenció de Jesucrist, que aconsella i ordena i que finalment expressa la fórmula conjural. i

la circumstancial i curiosa presència de *tres bos frares* que van a collir «herbes e flors per sanar nafres e dolors». com és habitual en els remeis vegetals. Jesucrist els diu que se'n tornin, que no agafin o cullin res del que diuen, que dejunin els dissabtes i que no mantinguin en secret (celat) allò que els dirà tot seguit. És a dir: que prenguin llana d'ovella i oli «de la olivera vera», i que diguin la formula final del conjur, consistent a invocar la nafra perquè es cremi i es destrueixi, i, pel que fa a les fistules, que no sols minvin (*semar*) sinó també que es podreixin —en la construcció gramatical *e semar e poirir*, on la reiteració de la *e* (*e... e*) s'ha de traduir, com en llatí *et... et*, per «no sols ... sinó també», «tant ... com»—, de la mateixa manera que féu (*fé*) la nafra que l'àngel obrà «al costat dret» de Jesucrist.

Un conjur-oració del segle XVI i una oració recollida del folklore actual

Ja hem insistit que el gènere conjur consisteix en una invocació, versificada en els textos que reproduïm, amb la qual el recitador es congracia una potència invisible per allunyar-ne una altra de nociva, tangible o no, i que, a causa del seu caràcter màgic, irracional i primari, és d'ús molt antic, possiblement anterior fins i tot a l'emergència de la nostra llengua. Quant a l'oració popular, llargament transmesa pel costumari folklòric com a acte funcional de preservació de tota mena de mals, comunament el mal abstracte o diabòlic i les malalties, i de petició de la protecció de la divinitat, té de comú amb el conjur la nota invocativa i la petitiva, el fet que el recitador vol atraure's una potència invisible i allunyar-ne amb ella alhora unes altres que el poden noure, i una semblant manera estilística i retòrica, molt elemental, de compondre la fórmula o formulaleta avinent i mitjançant la qual l'interessat s'adreça a la potència favorable destinatària i a la desfavorable, de primer mitjançant una invocació i després per mitjà d'una admonició cominativa. Aquests elements són bàsics en la identificació entre l'un gènere i l'altre, i l'allunyament entre els dos és en funció de la in-

tensificació expressiva d'aquelles qualitats indicades. dominants en el conjur i diluïdes fins a gairebé la seva desaparició en l'oració. la qual aleshores pren. dins la mateixa funció. una altra expressió un xic més racional i menys abstracta i se situa en els paràmetres de les formulaetes habituals, qualsevol que sigui llur contingut. del folklore poètic més elemental —la cançó infantil, certes cançons d'absurds, les peticions i imprecacions remeieres etc.

Mossèn Josep Gudiol ja fa molts anys va copiar de les cobertes d'un manual de l'arxiu parroquial de Maçana. o Sant Martí de Maçana, a l'Anoia, el següent conjur-oració. datat, al manuscrit, el 25 d'abril de 1568:

Déu me meta en bona via
vuy en aquest dia.
y sos àngels trenta-y-tres
me guarden de se[r] ligat ny pres.
ni de bregues escomès.
ni mas cares
ne sían marcades.
ni la sanch escampada.
La creu de moscènye[r] sant Pere
me quart davan y darrera.
y la creu de moscènye[r] sant Joan
me quart darrera y davan.
Lo capel de Nostre Senyor
me sia garda y cobertor.
Lo mantel de la Verga Maria
sea garda y capa mia.
Tant de mal prenga jo aquest dia
com prengué Nostre Senyor
en lo ventre de la Verge Maria.
Amen

El conjur-oració de Maçana és una impetració de qui el recita perquè sigui deslliurat de tot mal, adreçat a Déu primerament i, subsidiàriament, a trenta-tres àngels, a sant Pere i a sant Joan, a Nostre Senyor —en aquest cas, Jesucrist— i a la Verge Maria. La petició de preservació es refereix al mal físic, com mostren explícitament els vuit primers versos i els tres darrers. mentre que els vuit restants, intermedis entre els primers i els últims. ho fan al·lusivament: mitjançant la denotació de les creus dels dos sants. que

protegirán el recitador en dues de les dimensions de la seva persona, davant i darrere, i els referents del «capel de Nostre Senyor» i el «mantel de la Verga Maria», que ho faran en la dimensió superior, és a dir, el cap, i en la totalitat del cos del qui impetra. Són interessants per la seva expressivitat i la seva intencionalitat, gairebé freudianes, els tres darrers versos que clouen la peça. Pel que fa al segon grup de vuit versos, remarquem que recorden força una formuleta popular que anys enrere es recitava en mudar la camisa a les criatures.

Si la que acabem de veure i comentar és una forma de compromís entre conjur i oració, hi ha peces d'aquest darrer gènere que mostren força autonomia i fins i tot independència respecte al primer. No em sé estar de posar-ne un exemple avinent, que es destaca per la seva gràcia lírica i que és poc o no gens conegut, llevat d'Igualada i alguns altres indrets de l'Anoia i a una part de la Segarra, contrades on fou recollit pel metge igualadí J. Bonet Bosch en el transcurs d'alguna de les seves visites mèdiques. Era una oració recitada per les parteres impetrant obtenir abundosa secreció de llet per al nadó, i s'havia de recitar tres cops al dia, tret dels de pluja, perquè la llet s'aigualeix en tal cas.

L'esmentada oració diu com segueix:

Tu, olorós llesamí
que em feres ben parir,
digues a la figuera
que em dongui la lletera.
Figuerona, figuereta,
dóna'm la lleteta
i tu, bell llesamí,
fes-me-la venir.
Figuerona, figuereta,
no em prenguis la lleteta
i cada nit i matí
fes-me-la venir.
Figuerona, figuereta,
no em prenguis la lleteta,
i tu, melós romaní,
fes-me-la venir.

Nota bibliogràfica

L'esment de sant Marc en les quatre versions variants folklòriques del començament d'aquest treball resulta potser un xic sorprenent, al contrari del de santa Bàrbara, tan invocada pel costumari popular sobre els llamps i els temporals, perquè l'al·ludit sant, ben actiu en el món agrari en general, a penes el trobem relacionat, en el folklore català, amb la invocació contra els llamps; cf. les notes informatives de J. Amades, *Costumari català*, III (Barcelona, Selecta, 1952, i ed. facsímil, Barcelona, Salvat, 1983), ps. 307-319. Per al text dels conjurs trescentistes rossellonesos, vegeu J.B. Alart, *Trois formules de conjuration en catalan (1397)*, «Revue des Langues Romanes», XI (1879), ps. 10-12. El conjur-oració de Maçana el publicà, al «Butlletí del Centre Excursionista de Vich», II (1915-1917), p. 192, el seu descobridor [J.] G[udiol], *Oracions y fatilleries*. L'oració que clou aquest estudi fou publicada per J. Bonet-Bosch, *Supersticiones místicas en la infancia*, «Suplemento de "Pediatría"», Boletín de la Sociedad Catalana de Pediatría», segona època, XIV (gener-març de 1953), ps. 35-36.